

UDK 811.162.1'367.332

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćeno za tisak: 20. rujna 2019.

<https://doi.org/10.22210/suvlin.2019.088.02>*Miroslav Hrdlička**Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu**mhrdlick@ffzg.hr*

Povratnost kao imenička kategorija: slučaj poljskih povratnih imenica

U radu se istražuju »povratne imenice«, pojava u poljskom jeziku u kojoj pri nominalizaciji glagola s povratnom oznakom *się* glagolska imenica zadržava povratnu oznaku. Uspoređuju se sintaktička i semantička obilježja povratnih imenica u usporedbi s glagolima od kojih su izvedene te se istražuje njihova uporaba u mrežnom korpusu poljskog jezika. Pokazuje se kako se određena obilježja povratnih glagola, ovisno o vrsti povratnih glagola, prenose i na njihove imeničke parnjake, ali se ističu i neke specifičnosti u tvorbi i uporabi povratnih imenica. Pojava povratnih imenica razmatra se u kontekstu poredbenih opisa slavenskih jezika te njihovih sličnosti i razlika u izražavanju povratnosti.

1. Uvod

U ovom će radu pozornost biti posvećena kategoriji povratnosti kao strukturnoj gramatičko–leksičkoj pojavi te jezičnim sredstvima kojima se ona iskazuje u poljskom jeziku u usporedbi s hrvatskim¹. Posvetit ćemo se jednoj specifičnoj kategoriji – onoj tzv. povratnih imenica u poljskom jeziku – koje su važna razlika u odnosu na hrvatski i predstavljaju specifičnu tipološku razliku u odnosu na druge slavenske jezike u kojima nisu prisutne (s izuzetkom češkog). Povratnost ili refleksivnost u najširem jezikoslovnom smislu nalazimo definiranu kao sposobnost jezika da govori o jeziku samom (CODL 2013: 339). Istražujući povratnost iz tipološke perspektive Schladt (1999: 104) zaključuje da je ona univerzalna jezična kategorija te da bi, iako se u različitim jezicima iskazuje na različite načine, različitim oznakama, bilo malo vjerojatno da neki jezik nema način za iskazivanje povratnosti. Međutim, pogledamo li definicije povratnosti u literaturi, možemo uočiti da su one usmjerene ponajviše na pojam 'radnje' kao povratne kategorije, odnosno na *glagol* kao središnju vrstu riječi kojom se povratnost može izraziti. O tome svjedoče podje-

1 Zahvaljujemo dvama anonimnim recenzentima na pomnom čitanju rada i konstruktivnim savjetima.

le povratnih glagola u hrvatskim gramatikama i studijama povratnosti (npr. Barić i sur. 2005, Silić i Pranjeković 2007, Belaj 2001, Oraić Rabušić 2018), u kojima je često naglasak na a) problematičnom statusu određivanja *se* kao vrste riječi (zamjenice ili čestice) i b) klasifikaciji i razlikama u vrstama povratnih glagola (npr. *reflexiva tantum*, pravi povratni glagoli, nepravi povratni glagoli i sl.). Nadalje, o ulozi *se* povratne oznake u strukturi rečenice govori u studijama glagolskoga stanja, posebice vezano uz pasiv i obezličjenje, kao u primjerima:

- (1) Zato prosvjeduju, jer, kažu, ne mogu živjeti od smrada smeća kad se istovari iz kamiona. (Oraić Rabušić 2018: 175)
- (2) a) (Szkoła) jest budowana (przez Jana).
'Škola je građena (od Jana).'
- b) (Szkoła) buduje się.
'Škola se gradi.' (GWJP. Morfologia 1984: 140)

Dodatno, bitno je istaknuti da se u gramatičkim opisima navedenih dvaju jezika stavlja različito težište na jezične jedinice koje su temeljni nositelji povratnosti, iako se kao jedan od temeljnih oblika izražavanja povratnosti u poljskom i hrvatskom jeziku ističe povratna oznaka *się/se*, koja je podrijetlom odraz protoslavenske povratne zamjenice **sę* u akuzativu jednine (Matasović 2011: 6). U hrvatskom se povratnost obično promatra u kontekstu glagola kao leksičke i morfosintaktičke kategorije, dok se u poljskom povratnost često tumači u vezi sa sintaktičkim preoblikama glagolskog stanja, uz malobrojne iznimke koje se posvećuju klasama glagola i njihovim razlikama u izražavanju povratnosti (v. Wilczewska 1966). Povratnost kao imenička kategorija nije u središtu jezikoslovnih istraživanja ni jednoga od tih dvaju jezika pa se stoga nameće pitanje kako se njezinim uključivanjem mogu proširiti tumačenja povratnosti u slavenskim jezicima, ali i specifična obilježja koja te jezike razlikuju.

Poljski je specifičan među slavenskim jezicima po tome što produktivno koristi povratnu oznaku *się* u tvorbi glagolskih imenica, kao u sljedećim primjerima:

- (3) *Fundamentalna strategią uczenia się stosowaną przez prawidłowo rozwijające się² dziecko, jest imitacja.*
'Temeljna strategija **učenja** koju primjenjuje dijete koje se pravilno razvija jest imitacija.'
- (4) *Poznaj najlepszy sposób na **pozbycie się**.PF³ zbędnych kilogramów.*
'Upoznaj najbolji način za riješiti se (dosl. **rješenje se**) suvišnih kilograma.'

2 Kao što je vidljivo u primjeru, i glagolski participi u poljskome mogu zadržavati *się*, što upućuje na različite načine kojima se povratnost može iskazivati (o glagolskom participu v. Hrdlička i Vidović Bolt 2019). Međutim, ta je tema izvan opsega istraživanja ovoga rada.

3 U radu su korištene sljedeće kratice: PF – svršeni oblik glagola, IPF – nesvršeni oblik glagola, Adj. – pridjev.

Osim u poljskom, povratne su imenice u manjoj mjeri posvjedočene u češkom jeziku, kao u primjeru (5), ali njihova je tvorba ograničena i nisu produktivna kategorija kao u poljskom.

- (5) Petrovo včerejší vysvětlení se.
 Peter's yesterday –Adj explanation SE.
 ('Peter's yesterday explanation himself.') (Hron 2005: 9)
 'Petrovo jučerašnje objašnjenje *se.'

U istočnoslavenskim jezicima i sama povratna oznaka –*sja* funkcionira drugačije negoli u zapadnoslavenskim i južnoslavenskim jezicima, ponaša se kao afiks glagolu i nije produktivna kategorija u tvorbi povratnih oblika glagola, npr. rus. *ku-patsja* 'kupati se', rus. *zanimatsja* 'učiti' (usp. Popović i Trostinska 1991, Letuchiy 2011).

Kao što je iz primjera (3) i (4) vidljivo, u hrvatskome ne postoje povratne inačice glagolskih imenica, unatoč drugim sličnostima u tvorbi i postanku ove kategorije u obama jezicima. Stoga će njihov opis i usporedba s hrvatskim primjerima biti u središtu istraživanja ovoga rada iz nekoliko razloga. Prvo, smatramo da je sustavan opis poljskih glagolskih imenica važno uključiti u šire rasprave o povratnosti kao univerzalnoj jezičnoj kategoriji, pogotovo u vidu pregleda različitih sredstava kojima se povratnost u jezicima svijeta može izraziti. Drugo, budući da je povratnost u dvama istraživanim jezicima promatrana primarno kao glagolska, odnosno, rečenična kategorija, smatramo važnim promotriti načine i razloge njezina prijenosa i funkcioniranja u imeničkoj kategoriji. Cilj nam je time steći nove uvide u narav povratnih glagola kao jedinica koje su temelj svojim imeničkim inačicama, pogotovo zato što je pojam povratnih glagola, kao i glagola kao temeljne jedinice koja je nositelj značenja povratnosti, problematičan u poljskim jezikoslovnim opisima. Treće, budući da »povratne imenice« ne postoje u hrvatskom jeziku, cilj nam je pružiti sustavan opis ove pojave koji svoju primjenu može naći i u poučavanju poljskog jezika i njegovoj usporedbi s hrvatskim. Potonji je cilj ujedno i zanimljiv s poredbenog gledišta jer je riječ o dvama slavenskim jezicima koji dijele mnoge sličnosti, ali pokazuju i neke sustavne razlike u izražavanju povratnosti.

2. Načini izražavanja povratnosti u poljskom i hrvatskom jeziku

U oba se istraživana jezika povratnost primarno izriče povratnom oznakom (*się/se*), preciznije, glagolom uz koji stoji povratna oznaka. Istim se sredstvom mogu izražavati i druga značenja, poput uzajamnosti (6).

- (6) *Dosyć tej krwi, przestańcie się bić, na obiad, ale już!*
 'Dosta te krvi, prestanite se tući, na ručak, ali odmah!'

Sama se povratnost može izricati drugim sredstvima, kao što je naglašeni oblik povratne zamjenice *sebe* ili sintagme poput *sam sebe*, *sam sa sobom*.

Osim zamjenicom/česticom *się/se* koja se pridjeljuje glagolu ili specijaliziranim sintagmama za izražavanje povratnosti i uzajamnosti radnje, u oba jezika možemo pronaći povratnost pridodanu imenskim kategorijama, zamjenicama i imenicama. To se odnosi na nekoliko pojavnosti. Prva se odnosi na postojanje povratno–posvojne zamjenice *swój – svoj*. Druga se ostvaruje u složenicama tvorenima sa slobodnom zamjениčkom osnovom u prvom dijelu (najčešće je to *samo–*) i spojnikom *–o–*, npr. *samobójstwo – samoubojstwo*, *samoobrona – samoobrana*, *samokrytyka – samokritika*⁴. Kao što S. Babić (2002: 372) navodi, to je plodan tip složenica, ali su mu ograničenja ta da u drugom dijelu dolaze imenice koje najčešće označuju radnju. I u ovim primjerima, kao i u primjerima s glagolskim imenicama, razvidno je da se povratnost i dalje veže ponajprije uz pojam radnje, ali da je posredovana drugačijim procesima nominalizacije. Međutim, iz opisa je također vidljivo da je ovaj način izražavanja povratnosti zajednički poljskom i hrvatskom pa nam stoga neće biti u središtu istraživanja u ovom radu, već ga ostavljamo za buduće usporedbe.

Treća su pojavnost u izražavanju povratnosti, koja je bitna razlika između hrvatskoga i poljskoga jezika, glagolske imenice koje su se razvile iz povratnih glagola, a primarno se tvore nastavcima *–nie* i *–cie*, npr. *uczyć się* ‘učiti’ > *uczenie się* ‘učenje’, *poruszać się* ‘kretati se’ > *poruszanie się* ‘kretanje’, *dzielić się* ‘dijeliti se’ > *dzielenie się* ‘dijeljenje’, *starzeć się* ‘stariti’ > *starzenie się* ‘starenje’, *myć się* ‘prati se’ > *mycie się* ‘pranje’, *czesać się* ‘češljati se’ > *czesanie się* ‘češljanje’. U poljskome se uz takve imenice u određenim upotrebama povratna oznaka zadržala, dok u hrvatskome takve slučajeve ne nalazimo.

Kao što smo u uvodnom poglavlju napomenuli, produktivnost je glagolskih imenica s povratnom oznakom *się* specifičnost poljskog jezika pa smatramo bitnim uključiti je u šire rasprave o nominalizaciji, kao i o povratnosti.

3. Glagolske imenice i uloga *się* u procesu nominalizacije

Glagolske imenice često se u literaturi ističu kao jedan od najproduktivnijih obrazaca nominalizacije, i to pogotovo one tvorene afiksom *–nje* (Šaravanja 2015). N. Pintarić (2010: 9–10) ističe da se u poljskom i hrvatskom radi o jednakim sufiksima *–nie* = *–nje*, *–anie* = *–anje*, *–cie* = *će*. U oba jezika, dakle, nalazimo jednake oblike imenica, ali pod različitim nazivima. Na primjer, Hrvatska gramatika (Barić i sur. 2005: 322) navodi naziv *glagolske imenice* i *radne imenice* uz objašnjenje da je *glagolska imenica* naziv koji se u morfologiji zadržava jer se ona tradicionalno uvrštava u glagolske oblike i odnosi se samo na imenice na *–nje* i *–će* derivirane od prijelaznih glagola, dok se naziv *radna imenica* koristi u tvorbi riječi za te iste imenice.⁵ U

4 Bitno je napomenuti da u tuđicama u istom značenju dolazi vezana osnova *auto–*, npr. *autobiografia – autobiografija*.

5 Šaravanja (2015) rabi naziv *odglagolska imenica* sinonimno s nazivom *glagolska imenica*, dok Birtić (2008: 93) upotrebljava naziv *glagolska imenica* govoreći o imenicama izvedenim sufiksom *–nje* i *–će*, ali i naizmjenično s nazivima *odglagolska imenica* i *glagolska izvedenica*.

poljskom su glagolske imenice definirane kao nazivi radnji (*nomina actionis*, polj. *nazwy czynności*) koji se tvore s pomoću sufikasa *-ni(e)*, *-eni(e)*, *-ci(e)*, kao npr. *kopanie* (*piłki*) ‘udaranje (lopte)’, *plywanie* ‘plivanje’, *zmuszanie* ‘primoravanje’, *palenie* ‘paljenje/pušenje’, *poczęcie* ‘začeće’, *ukłucie* ‘ubod’ (Nagórko 2012: 218). Njihov jezični status nije u cijelosti definiran, s obzirom na to da imaju imenički karakter i mijenjaju se kao imenice, a značenjski su bliske infinitivu. A. Nagórko navodi i da je tvorba glagolskih imenica (polj. *gerundium*)⁶ gotovo u potpunosti kategorijalna te da one nasljeđuju obilježja glagola:

a) aspekt, npr. *chwytanie*.IPF/*chwycenie*.PF ‘hvatanje’, *sprzątanie*.IPF/*sprzątnięcie*.PF ‘spremanje’, *trafianie*.IPF/*trafienie*.PF ‘gađanje’, *urządzanie*.IPF/*urządzenie*.PF ‘uređivanje’.⁷

b) povratnost, npr. *chwalenie się* dosl. ‘hvaljenje se’, *golenie się* dosl. ‘brijanje se’, *opijanie się* dosl. ‘opijanje se’ (Nagórko 2012: 2018).

Autori koji se bave nominalizacijom ujedno ističu dvojaku narav glagolskih imenica, koje preuzimaju određena sintaktička i semantička svojstva glagola s jedne, ali i imenica s druge strane (npr. Chomsky 1980, Birtić 2008, Rozwadowska 1997, Šaravanja 2015). Tako Koptjevskaja Tamm (2006: 653) ističe kako se nominalizirani oblici pojavljuju u tipičnim imenskim pozicijama u rečenici, pokazuju flektivna svojstva tipična imenicama (sklonidbu po broju i padežu), ali pokazuju neka ograničenja i sintaktička svojstva tipična za glagole, npr. imaju vlastite argumente, označavaju neku radnju ili događaj i sl. U opisima se poljskog i hrvatskog jezika dvojaka narav glagolskih imenica također ističe, posebice u raspravama o argumentnoj strukturi imenica (usp. Rozwadowska 1997, Birtić 2008, Šaravanja 2015).

Tako glagolske imenice često imaju vlastitu argumentnu strukturu, kao u primjeru (7) (Rozwadowska 1997: 41).

- (7) *Nagranie wywiadu* z prezydentem przez dziennikarzy było mu nie na rękę.
‘Novinarsko snimanje intervjua s predsjednikom nije mu išlo na ruku.’

Iz perspektive argumentne strukture *się* predstavlja zanimljiv problem jer se postavlja pitanje kako tumačiti njegovu ulogu u supojavljivanju s glagolskim imenicama. S jedne strane, *się* se pojavljuje s nekim glagolima koje bismo mogli smatrati

6 Nazivi *gerundi* i *gerundium* nastali su pod utjecajem latinskog nazivlja u gramatikama suvremenih jezika (usp. Haspelmath (1987), a posebice se uvode i pod utjecajem jezikoslovnih opisa engleskog jezika (*-ing* nastavka, npr. *singing* ‘pjevanje’), posebice potaknuti studijom nominalizacije N. Chomskog (1970). U opisima se slavenskih jezika (npr. Sussex i Cubberley 2011) *gerundom* pak nazivaju mnogi oblici glagolskih priloga i pridjeva te stoga naziv *gerund* nije u potpunosti podudaran s pojmom glagolske imenice. Budući da nas u ovome radu zanimaju ponajprije glagolske imenice na *-nje* i *-će* te njihova tvorba u odnosu na preuzimanje povratne oznake *się*, koristit ćemo naziv *glagolska imenica* u svim sintaktičkim okruženjima u kojima se odabran primjeri nalaze.

7 U poljskom se jeziku, za razliku od hrvatskoga, glagolske imenice mogu produktivno tvoriti od nesvršenih i svršenih glagola, što u nekim slučajevima otežava prevođenje poljskih imenica na hrvatski. Kada je razlika bitna, uputit ćemo na to u tekstu, a u slučajevima prijevoda koristit ćemo samo posvjedočene nesvršene oblike radi jasnijeg uspostavljanja prijevodne istovrijednosti.

pravim povratnim glagolima, s obzirom na to da je agens jednak pacijensu, kao u primjerima (8) – (10).

- (8) *Jan się codziennie myje.*
'Jan se svakodnevno pere.'
- (9) *Jan myje siebie codziennie.*
'?Jan pere sebe svakodnevno.'
- (10) *Codziennie mycie się (*Jana).*
'Svakodnevno pranje (*Jana/Janovo).'

S druge strane, *się* u poljskom u naglašenom obliku nikada ne dolazi kod glagolskih imenica (**golenie siebie* 'brijanje sebe'). Taj je naglašeni oblik u poljskom, kao i u hrvatskom, načelno prihvatljiv kod pravih povratnih glagola (ujedno često služi kao dokaz prave povratnosti, v. Wilczewska 1966), što navodi na tumačenje da se prenosi u tvorbi u svojstvu bližem afiksu⁸, negoli zasebnom argumentu neke glagolske imenice. Kao takav ima i važnu ulogu u procesu leksikalizacije, što je svojstvo kojemu ćemo se posvetiti u kasnijim poglavljima analize.

3.1. Opisi povratnih imenica u poljskom jeziku

U jednom od rijetkih radova koji su posvećeni istraživanoj problematici, opisivajući se »povratnih« imenica (polj. *rzeczowniki »zwrotne«*) posvetila H. Safarewiczowa (1954). Povratne se imenice, prema njezinu istraživanju, do 18. stoljeća javljaju izrazito rijetko, i to samo u opisnoj i znanstvenoj prozi. Tada počinje njihovo širenje i one postaju stalnom pojavom u književnom jeziku, dok ih u dijalektima ne nalazimo⁹.

Autorica (Safarewiczowa 1954: 334–335) uočava da se navedeni sufixi –*anie*, –*enie*, –*cie* i –*ęcie* nalaze u dvama tipovima imenica koje naziva *predikatnima* (polj. *orzeczeniowe*), npr. *sluchanie* 'slušanje', *mycie* 'pranje' i *subjektnima* (polj. *podmiotowe*), npr. *wzniesienie* 'uzvišenje, uzvisina', 'povišeno mjesto', *podanie* 'molba', 'molba izražena u pismu, podnesak', *okrycie* 'ogrtač', 'kaput', *zamknięcie* 'brava, lokot', 'mali zasun, kračun'. Podjela koju predlaže odražava i jedno općenito svojstvo glagolskih imenica, a to je da su one slojevita kategorija u kojoj se mogu pronaći posve leksikalizirani oblici, oni koji zadovoljavaju nova značenja, npr. *ispitivanje* 'radnja u okviru istražnog postupka' (*policijsko испытывание*), ali i oni koji su izvedeni produktivno od glagola i s njime dijele temeljna značenjska obilježja, npr. *pro-pitivanje*. Povratna oznaka *się* u pravilu dolazi s kategorijom predikatnih imenica,

8 U nizu radova o povratnosti Milenko Popović i Raisa I. Trostinska (1991, 1993, 2001, 2009) bave se statusom povratne oznake se u hrvatskom jeziku uspoređujući ju s postfiksom –*sja* u ruskom i ukrajinskom. Autori, za razliku od dotadašnjih tumačenja se kao zamjenice ili čestice, smatraju da se kod povratnih glagola radi o morfemu. S obzirom na to da u rečenici može zauzimati različite pozicije, a ne mora se nalaziti uz glagol, nazivaju ga *morfemom satelitom*. Isto obilježje, mogućnost promjene pozicije povratne oznake kod glagola, s hrvatskim dijeli i poljski jezik, za razliku od ruskoga i ukrajinskoga.

9 Kao što ćemo pokazati korpusnim istraživanjem, na mrežnom korpusu poljskog jezika, nalazimo ih i u sup-standardnim uporabama.

što također upućuje na njezinu ulogu kao pravilnoga i produktivnog afiksa koji se prenosi i čvrsto je vezan uz kategorije glagola. Zbog toga što sadrže obilježja glagola (aspekt, vrsta radnje i stanje), oblici na *-anie* ekspresivniji su od ostalih predikatnih imenica. Tako npr. *pocałunek* ‘poljubac’ može označavati radnju koja se vrši na kome jednostrano ili uzajamnu radnju, dok *pocałowanie się* ‘ljubljenje’ isključuje mogućnost jednostrane radnje (teoretski je moguće zamisliti da se radi o ‘ljubljenju samoga sebe’, ali praktična uporaba jezika ukazuje da se radi o uzajamnoj radnji) (Safarewiczowa 1954: 336).

Mjesto povratne oznake *się* u povratnih je imenica uvijek isto, ono se nalazi neposredno nakon imenice i nije moguće njezino premještanje. Iznimke od tog pravila moguće su u slučajevima gdje se dvije enklitike nalaze jedna uz drugu, preciznije dativ osobne zamjenice (*mi* ‘mi’, *ci* ‘ti’, *mu* ‘mu’) i akuzativ povratne zamjenice (*się* ‘se’). Pri takvim konstrukcijama dativ osobne zamjenice dolazi ispred akuzativa povratne zamjenice, dakle između imeničkog i zamjeničkog dijela, kao u primjeru (11).

(11) *Jeden tylko był wyraźniejszy o tyle, że pani Barbara po chwili przyglądania mu się zaczęła rozróżniać słowa.* (Safarewiczowa 1954: 338)

‘Samo je jedan bio jasniji, utoliko što je gospođa Barbara nakon kratkog promatranja počela razlikovati riječi.’

Prema J. Puzynini (1969: 104), razlozi za izostavljanje *się* ne pokazuju nikakvu pravilnost, već na njih utječu određeni čimbenici, kao npr. izbjegavanje dvoznačnosti, postojanje sinonimnih odglagolskih oblika, koje ipak ne objašnjavaju sve slučajeve nedostatka elipse.¹⁰ U slučajevima u kojima se može javiti dvosmislenost, *się* je nužno, kao u primjerima (12) i (13).

(12) *Malowanie sprawiało jej widoczną przyjemność.*

‘Slikanje joj je prčinjalo vidljivo zadovoljstvo.’

(13) *Malowanie się sprawiało Annie widoczną przyjemność.*

‘Šminkanje¹¹ je Anni prčinjalo vidljivo zadovoljstvo.’

Rečenica (12) može funkcionirati umjesto (13) samo u slučajevima koji isključuju prijelazno, drugačije značenje.

Się se nikada ne upotrebljava uz glagolske imenice u pasivnom značenju (npr. *dom się buduje* ‘kuća se gradi’), jer one i bez *się* izražavaju aktivno i pasivno stanje u značenjski ekvivalentnim konstrukcijama: (14) i (15)

10 Zanimljivo je da tome možemo posvjedočiti čak i u kategoriji *reflexiva tantum*, za koje Safarewiczowa (1954: 341) navodi da u načelu pri nominalizaciji zadržavaju povratnu oznaku *się*. Korpus je, naime, potvrdio i malen broj primjera s imenicama te kategorije bez *się*, iako se one u većini primjera pojavljuju sa *się*. Takve su imenice npr. *pojawienie się*.PF ‘pojavljivanje’ – *pojawienie*, *przyjrzenie się*.PF ‘gledanje’ – *przyjrzenie*, *starzenie się* ‘starenje’ – *starzenie*. Moguće je da je gubitak povratne oznake u primjerima podlozan analogiji s drugim imenicama (iza kojih slijede imenice u genitivu), npr. *Najczęściej przyczyną jest po prostu starzenie się organizmu*. ‘Najčešći je uzrok, jednostavno, **starenje** organizma.’ / *Za czynniki ryzyka uważa się starzenie organizmu i uwarunkowania genetyczne*. ‘Čimbenicima rizika smatra se **starenje** organizma i genetske predispozicije.’

11 Riječ je o istom leksemu koji bez povratne oznake znači ‘slikanje, crtanje’, a s povratnom oznakom ‘šminkanje’.

- (14) *Czy ci powiedziano o tym, że buduje się u nas nową szkołę?*
 'Je li ti rečeno da se kod nas gradi nova škola?'
- (15) *Czy ci powiedziano o budowaniu u nas nowej szkoły? (= że budują szkołę = że szkoła jest budowana = że szkoła/szkołę się buduje).*
 'Je li ti rečeno o građenju nove škole kod nas? (=da grade školu = da je škola građena = da se škola/školu gradi).'

4. Metodologija i analiza povratnih imenica

Kao što je iz pregleda opisa povratnih imenica u poljskom razvidno, analize se temelje na starijim tekstovima do polovice 20. stoljeća i predložene su klasifikacije i ograničenja uporabe oznake *się* uvelike vođene potrebama tradicionalnih gramatičkih opisa. Kako bismo neka od obilježja provjerili u suvremenome poljskom jeziku, odlučili smo se za korpusno utemeljeno istraživanje uz pomoć programa Sketch Engine i digitaliziranim mrežnim korpusom poljskog jezika (*Polish Web* 2012). *Polish Web* 2012 kao mrežni korpus sadrži suvremene tekstove koji nude uvid u standardne, ali i supstandarne uporabe povratnih imenica u različitim stilovima pa stoga mogu poslužiti kao nova građa na temelju koje se mogu izvući zaključci o čestotnosti i temeljnim obilježjima ove pojave. Cjelokupan broj pojavnica glagolskih imenica s povratnom oznakom *się* u korpusu je 4,122,396, od čega se 20 najučestalijih lema ostvaruje u četvrtini ukupnih pojavnica (25 %), a kao početni smo fokus istraživanja odabrali prvih 100 po čestotnosti te smo neke manje učestale primjere uključili u kvalitativni opis budući da se navode kao tipični predstavnici određene kategorije povratnih glagola (npr. *czesać się* 'češljati se'). S obzirom na to da *się* uz nominalizirani glagol u poljskom jeziku nema mogućnost promjene pozicije, tj. da uvijek dolazi neposredno iza nominaliziranog glagola, možemo pretpostaviti da se radi upravo o imenicama iza kojih *się* stoji kao njihov dio, a ne npr. o zasebnoj riječi 'się' koja se veže uz određeni glagol te je zamijenila svoju poziciju (usp.: *On się boi*. 'On se boji.' = *On boi się*. '*On boji se.'). Iako smatramo da je broj glagolskih imenica sa *się* koje se javljaju u korpusu nezanemariv, razlike između samih pojavnica u čestotnosti su velike. Tako samo prve tri povratne imenice broje više od 100,000 uporaba, dok ostale dolaze u manjem broju. Najfrekventnije su glagolske imenice sa *się* sljedeće: *zapoznanie się*. PF '(međusobno) upoznavanje' < *zapoznać się* 'upoznati se uzajamno', *pojawienie się*. PF 'pojavljivanje' < *pojawić się* 'pojaviti se', *poruszenie się*. PF 'kretanje' < *poruszać się* 'kretati se'. Prva tri primjera upućuju na raznorodnost povratnih glagola od kojih su imenice izvedene, po značenjskim i sintaktičkim obilježjima glagola (uzajamno značenje, inkoativnost, kretanje). Ostalih 100 najčešćih povratnih imenica također pokazuje značenjsku i sintaktičku raznolikost pa nam je stoga cilj istražiti postojanje sustavnih podskupina s obzirom na a) značenjska i sintaktička obilježja samih imenica, b) značenjska i sintaktička obilježja glagola od kojih su nastale i c) razlike u pojavljivanju glagolskih imenica sa i bez *się*.

Govoreći o klasifikacijama povratnih imenica, bitno je istaknuti da je jedina predložena klasifikacija, koliko nam je poznato, ona Safarewiczowe (1954). Safarewiczowa (1954), koja dijeli povratne imenice u četiri značenjske grupe:

1. povratne imenice u pravom značenju te riječi, tj. one koje označavaju radnju čiji je vršitelj ujedno i primatelj/trpitelj – *się* ovdje znači ‘siebie’
2. uzajamne imenice tj. one koje pokazuju da je radnja jednog vršitelja usmjerena na drugog – *się* ovdje znači ‘ze sobą’
3. tzv. polj. *nijakie*¹² imenice, u kojih zamjenica *się* samostalno ne vrši nikakvu funkciju, nego se značenjski u potpunosti veže uz imenicu – *się* tu znači nulu
4. terminativne imenice, koje iskazuju visok stupanj intenziteta, graničnu točku ili postignuće rezultata dane radnje – formalni su pokazatelj te kategorije dva čimbenika: prefiks i povratna zamjenica *się*.

Predložena klasifikacija odražava i neke problematične točke u opisu povratnih glagola i uloge *się/se* kao vrste riječi. Naime, poznato je da *się* i *se* mogu biti definirane kao zamjenica ili kao čestica ovisno o njihovoj funkciji u svezi s glagolom (npr. Belaj 2011, Oraić Rabušić 2018, Wilczewska 1966). Tako i kod imenica možemo naići na isti problem jer se razlike ostvaruju na semantičkoj razini s jedne strane (u vidu prave, tj. semantičke povratnosti, kao u skupini 1) ili pak u vidu *się/se* kao sintaktičkog elementa koji je gramatikaliziran kao značenjski prazna čestica, kao u skupini 3). K tomu želimo pridodati i leksičku perspektivu, i to iz dva aspekta. S jedne strane, oznaka *się* okamenjeni je i neodvojivi dio glagola koji pripadaju skupini *reflexiva tantum*. S druge strane, ona može služiti i pri tvorbi novih leksičkih jedinica u kojima dodatak *się* tvori novu leksičku jedinicu, s novim značenjem, različitim od nepovratnog parnjaka. U hrvatskim se opisima ističe i uloga *se* kao dijela cirkumfiksa koji zajedno s prefiksom također tvori novi leksički oblik (Tafrá i Košutar 2009). Spotonjom se ulogom može povezati skupina terminativnih imenica koju predlaže Safarewiczowa. Stoga smatramo da je njezina klasifikacija podložna daljnjim opisima i prilagodbama kako bi se svojstva povratnih glagola mogla dovesti u neposrednu vezu s povratnim imenicama. Posebno je važno istaknuti da su navedena obilježja češće istraživana u podjelama hrvatskih povratnih glagola negoli poljskih (uz iznimku Wilczewske), ali smatramo da se ona mogu primijeniti kao svojevrsni *tertium comparationis* i na poljske glagole, kao i na određena svojstva povratnih imenica.

4.1. Semantička povratnost i povratne imenice

Semantička je povratnost ona pri kojoj radnja prelazi na njenog vršitelja, objekt radnje istovremeno je i njezin subjekt, dakle agens je jednak pacijensu. To znači da povratna oznaka *się/se* kod takvih radnji ima ulogu zamjenice te je jedna-

12 Naziv *nijakie* problematičan je jer u poljskom jeziku sama riječ znači ‘nikakav’. Njezina se upotreba javlja i u gramatičkoj terminologiji, gdje *rodzaj nijaki* označuje ‘srednji rod’.

ka zamjenici *siebie/sebe* (Wilczewska 1966, Geniušienė 1987, Nagórko 1998, Belaj 2001, Barić et al. 2005, Silić i Pranjković 2007, Bańko 2012). Tradicionalni je naziv u hrvatskoj literaturi za glagole koji su nositelji takve radnje *pravi povratni glagoli*. Belaj (2001) predlaže drugačiju podjelu povratnih glagola te ove glagole naziva *tercijarnopovratnima* (uz *primarnopovratne* i *sekundarnopovratne*), jer su najudaljeniji od prototipa, budući da kod njih *se* ima isključivo sintaktičku ulogu, a nije vezan uz glagol morfološki ili leksički. U poljskom kod Wilczewske (1966) nalazimo naziv *neposredno povratni glagoli*¹³.

Tipični su predstavnici semantičke povratnosti glagoli koji označuju radnju usmjerenu na površinu vlastitog tijela, kao npr. *czesać się* ‘češljati se’, *golić się* ‘brijati se’, *gładzić się* ‘gladiti se’, *myć się* ‘prati se’, *puścić się* ‘pućati se’. U prvih 100 imenica sa *się* treba istaknuti imenicu *ubieranie się* ‘oblačenje, odijevanje’ < *ubierać się* ‘oblačiti se, odijevati se’. Navedenu povratnu imenicu Puzynina (1969: 104) ubraja među povratne glagole koji označuju toaletne radnje (kao i *myć się*, *czesać się* itd.) te ističe da oni imaju tendenciju elipse povratne oznake pri nominalizaciji. Međutim, pregledom uporaba u korpusu možemo uočiti da *się* ima razlikovnu ulogu u srodnim kontekstima, kao u primjerima:

- (16) [...] *jeśli zatem widzimy, że nasze dziecko trzyma się w grupie, która nie prezentuje zbyt dobrego stylu, to możemy spodziewać się, iż właśnie to jest przyczyną takiego, a nie innego sposobu **ubierania się** naszego dziecka.*

‘[...] ako zatim vidimo da se naše dijete drži grupe koja ne prezentira baš dobar stil, možemo očekivati da je upravo to uzrok takvoga, a ne drugačijeg načina **oblačenja** našeg djeteta.’

- (17) *Przewijanie, **ubieranie dziecka** traktuj jak zabawę [...]*

‘Previjanje, **oblačenje djeteta** tretiraj kao zabavu [...]

U prvom primjeru riječ je o djetetu koje samo sebe oblači, dok je u drugom primjeru riječ o roditelju koji vrši radnju oblačenja nad djetetom. Slične razlike mogu se pronaći kod glagola osobne higijene, poput *czesać się*, *myć się*.

- (18) [...] *gdy doskonałą się czynności manualne dziecka [...] tj. jedzenie żyłką, widelcem, **czesanie się**, **mycie zębów**, rysowanie [...]*

[...] kada se usavršavaju manualne radnja djeteta [...] tj. jedenje žlicom, vilicom, **češljanje**, **pranje zuba**, crtanje [...]

Navedene razlike u sintaktičkim okvirima povratnih imenica sa *się* ili s imenicom u genitivu navode na zaključak da se derivacijski obrasci ovih glagolskih imenica tvore od dvaju različitih glagola, točnije onih prijelaznih u jednom ili onih neprijelaznih (povratnih) u drugom slučaju. Takav uvid nije moguće dobiti u hrvatskom jeziku budući da se povratna oznaka *se* ne prenosi pri nominalizaciji povratnih gla-

13 *Czasowniki bezpośrednio zwrotne.*

gola, iako je to donekle usporedivo s primjerima u kojima se ostvaruju dodatni argumenti imenica naspram onih u kojima se ne ostvaruju, npr. *svakodnevno češljanje dugodlakih pasmina je bitno*. U vidu pojavljivanja oznake *się* i razlikovne uloge, moramo istaknuti da ona pruža uvid i u to da je riječ o dvama različitim leksičkim jedinicama, prijelaznom i povratnom glagolu, ali i da *się* u slučajevima semantičke povratnosti kod imenica nije moguće zamijeniti zamjenicom *siebie*, kao što se načelno smatra mogućim kod glagola. U tome nas ona navodi i na još jednu funkciju, koju za hrvatski jezik ističe i Oraić Rabušić (2018), a to je da se i u slučajevima semantičke povratnosti *się* ponaša kao čestica¹⁴.

4.2. Kategorija uzajamnosti i povratne imenice

Kategorija uzajamnosti (recipročnosti) jedna je od problematičnih kategorija za jednoznačnu definiciju u onim jezicima u kojima je oznaka povratnosti istovremeno i oznaka uzajamnosti. Iznimka za problem određivanja uzajamnih glagola nisu ni hrvatski ni poljski jezik. König i Gast (2008: 12) upućuju na činjenicu da se uzajamnost i povratnost ne mogu uvijek gledati ravnopravno zato što kod uzajamnosti (nužno) nalazimo više surečenica u iskazu, što nije slučaj s povratnošću. To vidimo u primjeru:

- (19) On me udario i ja sam udario njega. = Mi smo udarali jedan drugoga. = Mi smo se udarali (tukli međusobno).

U raznim se drugim jezicima, primjerice romanskima i starogrčkom, a i u drugim slavenskim jezicima, uzajamnost radnje može iskazati istim sredstvima kao i povratnost, no npr. u engleskom se ona iskazuje recipročnim zamjenicama, a u turskom posebnim sufiksima koji nisu isti kao sredstva za izražavanje recipročnosti, *što se vidi* u sljedećim primjerima (Marković 2013: 207–208):

- (20) engl. Adam and Eve blamed **themselves**. (REFL.)
(A. i E. okrivljivali su se (svaki sebe).)
- (21) Adam and Eve blamed **each other**. (RECIP.)
(A. i E. okrivljivali su se (jedno drugo).)
- (22) tur. Sultan ve Şeherezad sev-**in**-ir-ler. (–REFL–PRES–3.PL)
(Sultan i Šeherezada se raduju.)
- (23) Sultan ve Şeherezad sev-**ış**-ir-ler. (–RECIP–PRES–3.PL)
(Sultan i Šeherezada se vole.)

14 Oraić Rabušić (2018) kaže da u hrvatskom, a povodi se za češkim, *se i sebe* i uz prave povratne glagole (semantička prijelaznost) nisu istovjetni, i kod pravih povratnih glagola *se* je čestica, a *sebe* zamjenica. Nemogućnost zamjene *se* i *sebe* u kontekstima s pravim povratnim glagolima dokazuju i poljske povratne imenice.

Navedeni nam primjeri pokazuju raznovrsnost sredstava za izražavanje uzajamnosti radnje u različitim jezicima. Prema tom bismo prikazu mogli reći da se hrvatski i poljski po mogućnostima njezina iskazivanja nalaze između engleskoga i turskoga. Dakle, hrvatski i poljski s engleskim dijele sintagmu *each other – jedno drugo – jeden drugiego* za iskazivanje uzajamnosti, dok se u sredstvima za iskazivanje povratnosti razlikuju: *themselves ≠ się/se*. Turski se, s druge strane, svojim zasebnim sufiksima za svaku od navedenih kategorija (povratnost i uzajamnost), razlikuje od hrvatskog i poljskog u potpunosti, budući da u hrvatskom i poljskom jedno sredstvo – povratna oznaka *się/se* – može izraziti obje kategorije, dok u turskom za svaku navedenu kategoriju postoji posebno sredstvo, zasebni sufixi navedeni u primjerima (22) i (23).

Kao što smo naveli, Safarewiczowa (1954) ističe da je jedna od skupina povratnih imenica ona čiji su predstavnici izvedeni od glagola uzajamnog značenja i naziva ih *uzajamnim imenicama*. Među prvih 100 imenica u korpusu to su: *dogadanie się*. PF ‘dogovaranje, sporazumijevanje’ < *dogadać się* ‘dogovoriti se, sporazumjeti se’, *umówienie się*. PF ‘dogovaranje’ < *umówić się* ‘dogovoriti se’, *porozumiewanie się*. IPF ‘sporazumijevanje’ < *porozumiewać się* ‘sporazumijevati se’, *komunikowanie się*. IPF ‘komuniciranje’ < *komunikować się* ‘komunicirati’. Vidi se da su sve navedene imenice derivirane iz komunikacijskih glagola koji podrazumijevaju najmanje dva člana koji vrše radnju međusobno. Primjeri pokazuju da glagoli uzajamno povratnog značenja to značenje zadržavaju i pri nominalizaciji te da ono postaje obilježje deriviranih imenica, kao u primjerima:

(24) *Pozostaje próba dogadania się z uciążliwym sąsiadem.*

‘Ostaje pokušaj **dogovaranja (sporazumijevanja)** s problematičnim susjedom.’

(25) *Problemy komunikacyjne – trudności w nawiązywaniu kontaktu i porozumiewaniu się z rówieśnikami oraz z rodziną.*

‘Komunikacijski problemi – poteškoće u ostvarivanju kontakta i **sporazumijevanju s vršnjacima i s obitelji.**’

Navedeni glagoli, a posljedično i imenice izvedene od njih, mogu funkcionirati i bez povratne oznake, u prijelaznom obliku s dopunom u genitivu, kao u sljedećim primjerima:

(26) *Serwis zapewnia możliwość błyskawicznego kontaktu z właścicielem i dogadanie ewentualnych szczegółów.*

‘Servis osigurava mogućnost brzog kontakta i **dogovaranje** eventualnih detalja.’

To su obilježja koja su zajednička i hrvatskim imenicama izvedenim iz ekvivalentnih glagola, što potvrđuje mrežni korpus hrvatskog jezika hrWaC:

(27) *Jedan od zadataka novog vodstva bit će i dogovaranje povoljnijih uvjeta korištenja školske sportske dvorane za klubove koji ju koriste.*

(28) *Uželi što kvalitetnijeg **komuniciranja** rezultata provedbe, kako EE projekta u cijelosti, tako i njegovih sastavnica [...]*

Međutim, postoje i imenice koje nisu zadržale povratnu oznaku, ali nose uzajamno značenje s pomoću drugih jezičnih sredstava, poput prijedložno–padežnog izraza u (29) i pridjeva u (30).

(29) *Przewodniczący Rady zapytał czy w kwestii ustalenia kwoty za zamianę było to **dogadanie między** właścicielem a Burmistrzem?*

‘Predsjedavajući Vijeća upitao je je li pri utvrđivanju kvote za zamjenu to bilo dogovaranje između vlasnika i gradonačelnika?’

(30) *Być może więc i z tego powodu **wzajemne komunikowanie** w sieci pozostaje bezosobowe.*

‘Možda, dakle, i iz tog razloga uzajamno komuniciranje u mreži postaje neosobno.’

To pokazuje da je uzajamnost podložna ograničenom broju slobodnih varijacija s pomoću različitih sredstava kojima se ona izražava.

4.3. *Się kao sintaktički, tvorbeni i leksikalizacijski element*

Osim semantičke povratnosti i uzajamnog značenja, povratna oznaka u hrvatskom i poljskom jeziku može imati i funkcije sintaktičkog i tvorbenog elementa. To je vidljivo u glagola koji mogu funkcionirati i kao prijelazni (dakle, s dopunom u akuzativu) i kao povratni, s time da je naglašena razlika između povratnih glagola i njihovih nepovratnih parnjaka u sintaktičkom okviru i usmjerenosti događaja, npr. *buditi Anu* : *buditi se uz Anu* // *budzić Annę* : *budzić się obok Anny*.

Geniušienė (1987: 30–31) navodi da povratna oznaka može imati dvije funkcije: a) semantičku funkciju, pri kojoj markira promjenu značenja i b) sintaktičku funkciju, pri kojoj markira promjenu sintaktičkog okvira. Te funkcije nisu nužno povezane, iako kod većine povratnih glagola povratna oznaka ima obje funkcije, isto tako može imati i samo semantičku funkciju (kao u španjolskom *morir* ‘umrijeti prirodnom ili nasilnom smrću’ → *morir-se* ‘umrijeti prirodnom smrću’), samo sintaktičku funkciju (ruski *On zažmuril glaza*. / *On zažmuril-sja*. ‘Zažmirio/zaškiljio je (očima). / Zažmirio/zaškiljio je.’) ili nijednu od njih (litavski *Jis sėdo prie stal-o*. / *Jis sėdo-si prie stalo*. ‘Sjeo je za stol. / Sjeo se je za stol.’¹⁵).

Ova potonja, sintaktička funkcija, može se vezati uz treću skupinu povratnih imenica koje Safarewiczowa (1954) naziva *nijakie* imenice, odnosno uz one u kojih *się* nema samostalno značenje, već se u potpunosti veže uz imenicu. *Się* kao ozna-

15 Konstrukcija *sa se* rabi se ponajprije u kajkavskom narječju.

ka detranzitivizacije postaje u potpunosti funkcionalna oznaka, gramatikalizirana, kako bi služila promjeni sintaktičkog okvira glagola, ili pak razlici u valencijama glagola (iz toga razloga Šojat (2008: 194–201) zagovara zasebne unose povratnih glagola u leksikografskim resursima). Dakle, ona ne može ni u kojem slučaju biti zamijenjena naglašenim oblikom *sebe/siebie*. Međutim, i unutar ove skupine glagola nalazimo neke sustavne razlike. Načelno, ta se glagolska skupina može podijeliti na glagole koji unutar sebe zadržavaju svoje značenje kada uz njih stoji *se/się*, i na one koji u tom slučaju mijenjaju značenje. Primjerice, prvoj grupi pripadaju glagoli poput *budzić* ‘buditi – *budzić się* ‘buditi se’, *straszyć* ‘plašiti – *straszyć się* ‘plašiti se’, *denerwować* ‘živcirati – *denerwować się* ‘živcirati se’, a drugoj glagoli poput *policzyć* ‘pobrojiti – *policzyć się* ‘obračunati se, *tłumaczyć* ‘prevoditi – *tłumaczyć się* ‘opravdavati se, izgovarati se’, *podać* ‘dati, dodati – *podać się* ‘predstaviti se (ob. lažno)‘.

Dakle, vidimo da u prvoj skupini glagola *się/se* primarno mijenja sintaktički okvir glagola, a u drugoj stvara novo značenje glagolskoga oblika.

U korpusu smo provjerili prenose li se navedena obilježja glagola na imenice izvedene od tih glagola. Između prvih 100 povratnih imenica, nalaze se 52 derivirane od glagola koji pokazuju tzv. nepravu povratnost. Neke su od njih izvedene od glagola koji su reprezentativni za prvu podskupinu, tj. onu u kojih je *się* detranzitivizirajući element koji ne doprinosi promjeni temeljnog glagolskog značenja. Takvi su primjerice: *przygotowanie się* ‘pripremanje’ < *przygotować się* ‘pripremiti se’, *włączenie się*. PF ‘uključenje’ < *włączyć się* ‘uključiti se’, *trzymanie się* ‘držanje’ < *trzymać się* ‘držati se’, *zatrzymywanie się* ‘zadržavanje’ < *zatrzymać się* ‘zadržavati se’, *otwarcie się*. PF ‘dosl. otvorenje’ < *otworzyć się* ‘otvoriti se’.

Jedan od primjera koji pokazuje razlike u sintaktičkim okvirima što se prenoše i na povratne imenice, odnosi se na oblik *przygotowanie się*. PF ‘pripremanje’ < *przygotować się* ‘pripremiti se’.

- (31) *Każda kolejna osoba miała osiem minut na przygotowanie się i osiem minut na przeprowadzenie prezentacji dydaktycznej na zadany temat.*

‘Svaka sljedeća osoba imala je osam minuta za **pripremu** i osam minuta za održavanje didaktičke prezentacije na zadanu temu.’

- (32) *Opis potrzeb i wymagań umożliwiający przygotowanie się wykonawców do udziału w dialogu [...]*

‘Opis potreba i zahtjeva koji omogućuju **pripremu** izvršitelja za sudjelova je u dijalogu [...]

- (33) *Po pierwsze, zaoczny system przygotowania kandydatów prowadził do obniżenia poziomu ich kwalifikacji.*

‘Kao prvo, večernji obrazovni sustav **pripremanja** kandidata doveo je do smanjenja razine njihove kvalifikacije.’

Kao što se vidi iz hrvatskih prijevoda, *przygotowanie się* bolje odgovara imenici *priprema*, koja se odnosi na samostalno pripremanje samih sudionika radnje, dok

nepovratna imenica *przygotowanie* i u hrvatskom ima svoj prijevod u glagolskoj imenici iza koje slijedi imenica u genitivu.

Kod ove skupine zamjetne su i neke tendencije u razlikovnoj ulozi *się* u povratnih imenica. Uzmemo li primjer *otwarcie się* ‘dosl. otvorenje’ < *otworzyć się* ‘otvoriti se’, možemo uočiti razlike u kontekstu ovisno o tome postoji li voljan i svjestan vršitelj radnje ‘otvorenja (vrata)’ naspram fokusa na (spontano) ‘otvorenje’, kao u primjerima (34) – (36). Važno je napomenuti da imenicu *otwarcie się* prevodimo doslovno sa ‘otvorenje’, jer je izvedena od svršenog glagola *otworzyć się* ‘otvoriti se’. Iako u hrvatskom postoji imenica *otvorenje*, ona se odnosi na čin kojim se otvara neka javna ustanova ili događaj, a ne npr. vrata. To je u svezi s razlikom između hrvatskog i poljskog prema kojoj se u hrvatskom od nesvršenog vida glagola mogu gotovo bez ograničenja tvoriti glagolske imenice na *-nje*, dok u svršenom postoje određena ograničenja (v. Birtić 2008, Šaravanja 2015).

(34) *Zamontowany zamek powinien gwarantować **otwarcie się** drzwi poprzez ich lekkie pchnięcie.*

‘Montirana brava trebala bi jamčiti **otvaranje** vrata laganim guranjem.’

(35) *Nagle **otwarcie się** drzwi całkowicie ją zaskoczyło – po raz kolejny w ciągu kilku minut.*

‘Naglo **otvaranje** vrata upotpunostiju je iznenadilo – već drugu putu nekoliko minuta.’

(36) *Zadaniem zakładnika było tylko **otwarcie** drzwi, Levan i Wasilij ustawili się po obu stronach.*

‘Zadaćom talaca bilo je samo **otvaranje** vrata, Levan i Wasilij smjestili su se na obje strane.’

Primjeri (34) i (35) pokazuju da povratna imenica dolazi u kontekstima u kojima nije nužno naglasak na svjesnom vršitelju radnje ‘otvaranja vrata’, dok primjer (36), u kojem se nalazi nepovratna imenica, upućuje upravo na vršitelja radnje. Stoga bismo mogli zaključiti da *się*, iako prema Safarewiczowoj (1954) ne znači ništa, uvodi neke značenjske razlike u širem značenjskom i sintaktičkom kontekstu, poput fokusiranja na svojstva voljnosti vršitelja radnje.

Naime, *się* u drugoj skupini glagola, osim promjene sintaktičkog okvira, uvodi i veću značenjsku razliku te ga se može promatrati i kao tvorbeni element, odnosno element leksikalizacije. Promatranje povratne oznake *se* u hrvatskom kao jednog od morfosintaktičkih sredstava na raspolaganju u procesu leksikalizacije zagovara Raffaelli (2016) na primjerima glagola *ugledati* (*koga ili što*) i *ugledati se na* (*koga ili što*). U prvom je slučaju, prema mišljenju autorice, riječ o glagolu percepcije, npr. *ugledati pticu na stablu*, dok je u drugome riječ o metaforičkome proširenju značenja glagola, npr. *ugledala se na svoje učitelje*. Značenjsko proširenje ne ovisi isključivo o promjeni pojmovnoga sadržaja toga glagola, već i o morfosintaktičkim sredstvima (*se* i prijedlogu *na*) bez kojih novo, metaforički utemeljeno značenje ne bi bilo mo-

guće iskazati. Stoga se primjeri poput *ugledati se na* mogu smatrati složenim leksičkim izrazima u kojih je upravo *se* ona jezična jedinica koja djelatno mijenja značenje glagola, a naravno i njegovu sintaktičku okolinu (u smislu da povratni glagol ne može uzimati iste dopune kao i njegovi prijelazni nepovratni parnjaci). Poljski pokazuje veoma slične tendencije pri oblikovanju značenja glagola kao i hrvatski, ali ga zadržava i u kategoriji povratnih imenica.

Neki su primjeri imenica izvedenih od glagola čije se značenje mijenja kada uz njih dolazi *się*:

stanie się ‘postajanje’ < *stać się* ‘dogoditi se, postati’ / *stanie* ‘stajanje’ < *stać* ‘stajati’;
zajmowanie się ‘bavljenje’ < *zajmować się* ‘baviti se’ / *zajmowanie* ‘zauzimanje’ < *zajmować* ‘zauzimati, obuhvaćati’;
zapisanie się.PF ‘upisivanje, ućlanjenje’ < *zapisać się* ‘upisati se, ućlaniti’ / *zapisanie* ‘zapisivanje (olovkom)’ < *zapisać* ‘zapisati, zabilježiti’.

Kao što se iz primjera vidi, mogu se izdvojiti i podslučajevi: u prvim je riječ o bliskosti događaja (npr. ‘učiti’ – ‘poučavati’, ‘zapisati se’ – ‘upisati se’), u drugima je često riječ o (metaforički) povezanim značenjima (stajanje kao fizička radnja i postajanje kao apstraktni proces). I jedni i drugi u rječnicima se bilježe kao zasebni leksemi, npr. *Nowy słownik języka polskiego* (2003: 951–952) razlikuje rječničke natuknice *stać* i *stać się*.¹⁶ Stoga, iako Puzynina (1969) navodi da *się* služi kao element kojim se isključuje nepoželjna dvoznačnost u nekom kontekstu, smatramo da je prikladnije gledati *się* kao jezično sredstvo kojim se proizvodi višeznačnost leksema i omogućuje govornicima stvaranje imenskog izraza sa *się* koje ga značenjski i sintaktički obogaćuje.

4. Zaključak

U radu smo istražili pojavu specifičnu za poljski jezik, tzv. *povratne imenice*. Povratnost je jezično obilježje koje se najčešće veže uz glagole, no u poljskom se, kao i u češkom, za razliku od ostalih slavenskih jezika, nalazi i u imenica izvedenih od povratnih glagola. One su u procesu nominalizacije zadržale sredstvo kojim se povratnost izražava, povratnu oznaku *się*, stoga čine produktivnu skupinu, što je potvrdilo korpusno istraživanje.

Primjeri iz korpusa pokazali su raznorodnost poljskih povratnih imenica prema njihovim sintaktičkim i semantičkim obilježjima. Ovisno o vrsti povratnosti

16 Slično kao i u hrvatskim leksikografskim resursima, bilježenje glagolskih imenica nije dokraja usustavljeno. Primjerice, u Hrvatskom jezičnom portalu, <http://hjp.znanje.hr>, dio glagolskih imenica naveden je kao dio natuknice koja obično upućuje na glagol (npr. *stajanje*), a dio kao imenica s novim značenjem specifičnim u odnosu na glagol (npr. *otvorenje*), a dio samo kao nastavci u pravilnoj tvorbi glagolskih priloga, pridjeva i imenica (npr. *kretanje*). Takva je situacija prisutna i u poljskom leksikografskim resursima, gdje i *Nowy słownik języka polskiego* (2003) imenicu *stanie się* bilježi pod natuknicom glagola *stać się*.

koja se izriče glagolima od kojih su imenice derivirane, njihovi se sintaktički okviri razlikuju. Tako je različitost sintaktičkog okvira povratnih imenica izvedenih od glagola kojima se izriče semantička povratnost i njihovih nepovratnih parnjaka uputila na različitost sintaktičko–semantičkih obilježja ishodišnih glagola. Budući da je *się* u poljskom jeziku ujedno i oznaka uzajamnosti radnje, glagolske su imenice izvedene od glagola uzajamnog značenja pokazale da se isto obilježje zadržava te iskazuje drugim sredstvima i u određenim slučajevima u kojima imenica ne zadržava *się*. Najbrojnija skupina imenica, one derivirane od glagola koji imaju nepovratne parnjake, ali ne iskazuju semantičku povratnost, pokazale su da, ovisno o tome unosi li *się* promjenu značenja u glagol, ta se promjena prenosi i na imenicu. Dakle, u nekim slučajevima povratna oznaka mijenja sintaktičko okruženje nominaliziranog glagola, dok u drugima utječe i na promjenu značenja glagolske imenice, tj. vrši funkciju tvorbenog elementa.

Istraživanje je pokazalo da u poljskom jeziku povratnost nije svojstvena samo glagolima, nego se procesom nominalizacije prenosi i na imenice. Iako se povratna oznaka *się* ne prenosi uvijek na imenice derivirane od povratnih glagola, moguće je utvrditi određene pravilnosti pri njezinu zadržavanju uz imenicu te je vidljivo da povratne imenice u određenoj mjeri zadržavaju svojstva glagola od kojih su derivirane. Stoga se nadamo da smo ovim istraživanjem uputili na složenost kategorije povratnosti, podložne daljnjim poredbenim proučavanjima slavenskih jezika.

Popis literature

- Babić, Stjepan (2002). *Tvorba riječi u suvremenome hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Nakladni zavod Globus
- Bańko, Mirosław (2012). *Wykłady z polskiej fleksji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika (2005). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga
- Belaj, Branimir (2001). *Prototipnokontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku*. *Suvremena lingvistika* 51–52 (1–2): 1–11
- Birtić, Matea (2008). *Unutarnja struktura odglagolskih imenica u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
- Chomsky, Noam (1970). Remarks on nominalization. Jacobs, Roderic A. i Peter S. Rosenbaum (ur.). *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham. Mass.: Ginn and Co., 184–221
- CODL 2013 = Matthews, P. H. (2013). *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press
- Geniušienė, Emma (1987). *The Typology of Reflexives*. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton de Gruyter
- GWJP. Morfologia 1984 = Grzegorzczkova, Renata, Roman Laskowski i Henryk Wróbel (ur.) (1984). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe

- Haspelmath, Martin (1987). *Verbal noun or verbal adjective? The case of latin gerundive and gerund*. Arbeitspapier Nr.3. Köln: Institut für Sprachwissenschaft
- Hrdlička, Miroslav i Ivana Vidović Bolt (2019). Zašto hrvatski i poljski »glagolski pridjevi radni« nisu ekvivalentni? Pintarić, Neda, Čagalj, Ivana i Ivana Vidović Bolt (ur.). *Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme*. Zagreb: Srednja Europa, 121–129
- Hron, David (2005). On the Derivation of Reflexive Nouns: the Case of Czech. <http://linguistics.huji.ac.il/IATL/22/Hron.pdf> (pristup 3. lipnja 2019)
- Koptjevskaja-Tamm, Maria (2006). Nominalization. Brown, Keith (ur.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Amsterdam–Boston: Elsevier Science, 652–659
- König, Ekkehard i Volker Gast (2008). Reciprocals and reflexives: Typology, description and theory. König, Ekkehard i Volker Gast (ur.). *Reciprocals and reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter
- Letuchiy, Alexander (2011). Reciprocity and similar meanings in Slavic languages and SAE. Kosta, Peter i Lilia Schürcks (ur.). *Formalization of Grammar in Slavic Languages*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 297–314
- Marković, Ivan (2013). *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput
- Matasović, Ranko (2011). *Croatian Reflexive Constructions from the Historical Point of View*. (rukopis)
- Nagórko, Alicja (1998). *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Oraić Rabušić, Ivana (2018). *Struktura povratnih glagola i konstrukcije sa se u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
- Pintarić, Neda (2010). *Kontrastivno rječotvorje: imenička tvorba u tablicama*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu
- Popović, Milenko i Raisa Ivanovna Trostinska (1991). O glagolskom se u hrvatskosrpskom (i analogu u ruskom i ukrajinskom). *Radovi zavoda za slavensku filologiju*. 26: 23–26.
- Puzynina, Jadwiga (1969). *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (słowotwórstwo, semantyka, składnia)*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo Naukowe
- Raffaelli, Ida (2016). Morfosemantička obilježja percepcijskih glagola u hrvatskom. Botica, Stipe, Davor Nikolić, Josipa Tomašić i Ivana Vidović Bolt (ur.). *Šesti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova (Prvi svezak)*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo–Hrvatski slavistički odbor, 375–387
- Rozwadowska, Bożena (1997). *Towards a Unified Theory of Nominalizations. External and Internal Eventualities*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
- Safarewiczowa, Halina (1954). *Rzeczowniki »zwrotne« w języku polskim*. *Język polski* 5: 332–348
- Schladt, Mathias (2000). The typology and grammaticalization of reflexives. Frajzynger, Zygmunt i Traci S. Curl (ur.). *Reflexives: forms and functions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 103–124
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga
- Sobol, Elżbieta (2003). *Nowy słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Sussex, Roland i Paul Cubberley (2011). *The Slavic Languages*. Cambridge: Cambridge University Press
- Šaravanja, Lidija (2015). *Fleksibilnost argumentne strukture odglagolskih imenica na –nje*. Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti 19 (1): 45–57
- Šojat, Krešimir. *Sintaktički i semantički opis glagolskih valencija u hrvatskom*. Neobjavljeni doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Tafra, Branka i Petra Košutar (2009). *Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku*. Suvremena lingvistika 67: 87–107
- Wilczewska, Krystyna (1966). *Czasowniki zwrotne we współczesnej polszczyźnie*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu

Reflexivity as a nominal category: the case of Polish reflexive nouns

This study deals with »reflexive nouns« in Polish, i.e. deverbal nouns which retain the reflexive marker *się* in the process of nominalization. We compare syntactic and semantic features of reflexive verbs with their noun counterparts and examine specific properties of each subgroup with usage-based data from the Polish Web corpus 2012. The study shows that certain properties of different subgroups of reflexive verbs are transferred to reflexive nouns, but also points to some specificities and differences of this category, as well as differences between Polish and other Slavic languages in the expression of reflexivity as a nominal category.

Ključne riječi: povratnost u jeziku, povratne imenice, nominalizacija, poljski jezik

Keywords: reflexivity, reflexive nouns, nominalization, Polish